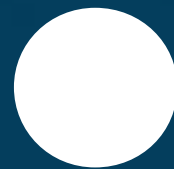

Erfgoed Brussel

37

Herfst 2024

U

Dossier

**OBJECTEN EN
COLLECTIES**

Collectie in de steigers

De gipsmodellen van het Hortamuseum

BENJAMIN ZURSTRASSEN

CONSERVATOR VAN HET HORTAMUSEUM

CAMILLE PAGET

WETENSCHAPPELIJK ASSISTENTE (ONDERZOEKSCENTRUM HORTAMUSEUM)

NVDR

Catalogiseren, bestuderen, inventariseren en documenteren van kunstwerken zijn de doelstellingen van de inventarisatieprojecten die de musea meestal achter de schermen uitvoeren. In het Hortamuseum heeft dit stukken aan het licht gebracht die niet eerder de aandacht van specialisten hadden getrokken: de verzameling gipsen afgietsels van Victor Horta. In dit artikel vertellen Camille Paget en Benjamin Zurtrassen over hun ervaringen

AFB. 1
Model voor een lambrisering voor het Hôtel Solvay (de slaapkamer van meneer en mevrouw Solvay). Victor Horta en een anonieme beeldhouwer, 1894-1896 (© AHM).

AFB. 2
Lambriseringselement voor het Hôtel Solvay (de slaapkamer van meneer en mevrouw Solvay). Victor Horta en een anonieme beeldhouwer, 1894-1896 (P. Louis © AHM).

Het Hortamuseum is in de eerste plaats het huis en atelier van de wereldberoemde architect. De collectie bestaat voornamelijk uit meubels en decoratieve voorwerpen, maar het museum heeft daarnaast een uitzonderlijke verzameling van groot wetenschappelijk belang: de gipsmodellen van het Horta-atelier. Deze collectie werd recent ontsloten via de gewestelijke inventaris van het roerend erfgoed (AFB. 1 en 2).

Een van de meest kenmerkende concepten in het werk van Victor Horta is dat van de totaal-kunst. De kleinste details, van de architectuur tot de binnenhuisdecoratie en het meubilair, werden door de kunstenaar uitgedacht om zijn opdrachtgevers een esthetisch geheel en een samenhangend en functioneel architectonisch programma te bieden dat als een rode draad door alle kunsten loopt.

DE MODELLEN VAN HORTA: GEBRUIK EN GESCHIEDENIS

Victor Horta tekende elk detail van zijn ontwerpen. Na 1901, toen de bouw van zijn atelier in de Amerikastraat voltooid was, werden deze in het tekenatelier op de tweede verdieping op schaal 1:1 uitgewerkt. Na correctie door de architect verhuisden ze naar de kelderverdieping, waar beeldhouwers er gipsmodellen van maakten.¹

Deze driedimensionale modelleringsfase is relatief onbekend. Net zoals de correcties op de tekening op ware grootte, moesten de gipsen modellen ervoor zorgen dat de uiteindelijke creaties trouw zijn aan het oorspronkelijke idee van de architect. Deze modellen werden vervolgens toevertrouwd aan ambachtslieden die er exacte replica's van maakten in het materiaal waarvoor ze bedoeld waren (metaal, steen, hout, enz.).

1. Tijdens het leven van Victor Horta was het atelier in de Amerikastraat verdeeld over verschillende verdiepingen. Het atelier van de beeldhouwers bevond zich in de kelder. Op het gelijkvloers en de eerste verdieping bevonden zich de onthaalruimte voor klanten en een kantoor. De tweede verdieping huisvestte het atelier van de tekenaars. Deze specifieke indeling is eigen aan het atelier, dat volledig werd bedacht en ontworpen door Horta. Het gaf hem totale controle over de uitvoering van zijn creaties.

De gipsen modellen, bewaard in het Hortamuseum, dienden zo als voorbeeld voor uiteenlopende elementen: kapitelen, beeldhouwde gevelstenen, deurklinken, naamplaatjes, lambriserings, kroonluchters, leuningen, rugleuningen van stoelen en bedden, enz.

In 1919 verhuisde Victor Horta van zijn atelierwoning in Sint-Gillis naar de Louizalaan 136, waar hij verbleef tot zijn dood in 1947. Kort nadien vormde de dreigende sloop van het laatste woonhuis van de architect een bedreiging voor enkele unieke stukken. Zijn weduwe bracht hiervan Jean Delhaye op de hoogte. Deze leerling van Horta en fervent verdediger van diens werk, redde op het laatste moment de beroemde gipsen afgietsels door ze over te brengen naar het toenmalige Jubelparkmuseum (het huidige Museum voor Kunst en Geschiedenis (KMKG)).

In 1972 belandde de verzameling in het Hortamuseum, dat slechts drie jaar eerder, onder leiding van Jean Delhaye, was geopend. Sindsdien heeft het museum ze in permanente bruikleen en staat het in voor de conservatie en publieksontsluiting.

Jean Delhaye maakte een fotografische inventaris van de 468 modellen in de collectie. Hij nummerde ze en noteerde in een schriftje de creaties van Horta waarmee ze volgens hem verbonden waren.

Tussen deze eerste oplijsting en 2019 werd de collectie verder geïnventariseerd en gefotografeerd, in zwart-wit en op papier. Een korte campagne in 1986 buiten beschouwing gelaten, waren deze gipsen afgietsels dringend toe aan een grondige reiniging en restauratie. Zo was er opnieuw stof binnengedrongen in de tyvek²-verpakking die de collectie moest beschermen.

EEN KIJKJE ACHTER DE SCHERMEN VAN HET HORTAMUSEUM

In 2018 voltooidde architecte Barbara Van der Wee de restauratie van de atelierwoning, onder leiding van Françoise Aubry, conservatrice van het museum van 1981 tot 2018. Vervolgens startte het team van het Hortamuseum een ambitieus programma voor de catalogisering, het onderzoek, de restauratie en de promotie van haar collecties (meubels en kunstwerken, plannen, archieven, tekeningen, foto's, enz.). De eerste fase van dit project betrof de gipsen

modellen, waarvoor geen homogene recente inventaris bestond, en geen adequate reserve-ruimte noch aangepaste bescherming voorzien was. Evenmin kregen ze de nodige aandacht in de museografie.

De eerste vraag betrof de plaats waar de werken geconserveerd en tentoongesteld zouden worden. Dankzij de steun van het fonds Baillet Latour³ kon de tweede verdieping van het atelier worden heringericht, waardoor ze een drieledige functie kreeg: als conservatieruimte, als tentoonstellingsruimte en als plek voor uitleg over de werking van Horta's atelier en zijn gebruik van het ornament. In grote vitrines kan nu een groot deel van de collectie worden getoond en bewaard. Er was een lang en geduldig proces voor nodig om dit resultaat te bereiken.

In de herfst van 2019 werden de modellen daarom verplaatst naar de eerste verdieping van de museumuitbreiding (Amerikastraat 27). Twee dagen per week werkte het hele team, samen met een stagiaire en een consulente⁴, in wat nu meer leek op een kleine fabriek dan op een museum (AFB. 3). Elk stuk passeerde langs vier werkbanken. De eerste diende voor de inventarisatie (beschrijving, opmeting en overdracht van vorige inventarissen), de tweede voor het stofvrij maken en markeren, de derde voor de fotografie en de laatste voor het correct verpakken. Dat is in een notendop waar het bij een dergelijke campagne om draait.

Uiteindelijk werden 371 modellen op die manier behandeld. Maar het werk achter de schermen was nog niet voorbij. Terwijl het bedrijf *Reuse* de vitrines opzette, was verder onderzoek nodig om deze modellen te identificeren, gebaseerd op de veronderstelling dat Horta's creaties uniek waren en zo ook de gipsmodellen. Daarom werden de modellen vergeleken met het gerealiseerde werk van Horta (via foto's of *in situ*). De eerste fase van dit onderzoek vertrok van de informatie in de oorspronkelijke inventaris van Jean Delhaye, die grotendeels kon worden bevestigd. Vervolgens hebben typologieën en ornamenten ons op weg geholpen, zodat we tot nu toe 65% van de motieven hebben kunnen terugvinden waarvoor deze gipsen afgietsels werden gemaakt. Deze werken zijn zeer gevarieerd en beslaan een ruime periode van Horta's creatieve carrière. Ze omvatten het Hôtel Solvay, het Huis Frison, het Hôtel van Eetvelde, de eigen woning van de archi-

2. 100% synthetisch materiaal gemaakt van polyethyleenvezels.

3. Al 40 jaar steunt het Fonds Baillet Latour projecten op zeer uiteenlopende gebieden als medisch onderzoek, onderwijs, gezondheid, sport, cultuur en erfgoed.

4. Valentine Vanliefeland, studente restauratie aan de École Nationale Supérieure des Arts Visuels (ENSAV) - La Cambre, en Allison Michel, een consulente in preventieve conservatie, voegden zich bij het team van het Hortamuseum om dit project uit te voeren. Naast de gipsen afgietsels in klein formaat werd ook de beslagcollectie van het museum geïnventariseerd.

AFB. 3
Tijdens de inventarisatie van
gipsmodellen, 2019 (© AHM)

AFB. 4
De vitrines in het depot met
gipsmodellen op de tweede
verdieping van het atelier van
Victor Horta (P.Louis © AHM).

tect, het Huis Carpentier, het Hôtel Max Hallet, het Musée des Beaux-Arts van Doornik, de Wolfers-winkel, enz. Ze zijn des te waardevol omdat ze getuigen van gebouwen van de architect die nu verdwenen zijn, zoals het Volkshuis, het Innovation warenhuis en het Hôtel Aubecq.

Uiteindelijk was in maart 2020 alles klaar voor de opening van de nieuwe zaal die volledig gewijd was aan het conserveren en tentoonstellen van de gipsmodellen (AFB. 4).

Het verhaal houdt hier echter niet op: in de zomer van 2021 werden de overige 84 modellen behandeld.⁵ Dit waren grote afgietsels die niet in de ateliers van de tekenaars konden worden bewaard. Dezelfde procedure werd toegepast, maar deze laatste modellen worden bewaard in een voor het publiek ontoegankelijke opslagruimte.

Samenwerking en kennisuitwisseling waren cruciaal voor het succes van deze onderneming. Tussen 2019 en 2022 werkte het Hortamuseum samen met het conservatie-restauratieatelier van La Cambre om een aantal stukken te restaureren en te bestuderen, soms in samenwerking met studenten kunstgeschiedenis van de

AFB. 5
Jean Delhaye, foto van twee
gipsmodellen, genomen tussen
1960 en 1980 (J. Delhaye © AHM).

Université Libre de Bruxelles (ULB).⁵ Er werden ook bezoeken georganiseerd voor collega's, specialisten en studenten van andere instellingen.

DE INVENTARISSEN

Ter voorbereiding van de restauratie van de kleine gipsen modellen in 2019, werd in een Excell file de volgende informatie over de stukken samengebracht: de typologie van het uiteindelijke object (indien dit geïdentificeerd kon worden), een hypothese over zijn bestemming, de afmetingen, het inventarisnummer, een zwart-witfoto en een verwijzing naar met de initiële fotografische inventaris van Jean Delhaye (**AFB. 5**).

Hierbij stonden twee doelstellingen voorop. Zo moest er al rekening gehouden worden met de geplande opname van deze informatie in de online inventaris van Urban⁷, zodat het publiek er toegang tot zou hebben. Daarnaast moest het ook dienst doen in het toekomstige beheer van de collectie in haar nieuwe omgeving op de tweede verdieping van het atelier van Victor Horta (**AFB. 6**).

De reeds bestaande informatie werd bijgewerkt en geverifieerd, maar werden ook nieuwe gegevens toegevoegd.

Bij de inventarisatie van het tweede deel van de gipsmodellenverzameling in 2021 werd dezelfde werkwijze gehanteerd. Dit maakte het makkelijker om de inventaris van de grote gipsen afgietsels toe te voegen aan de gewestelijke inventaris van het roerend erfgoed. Er zijn echter ook een aantal nieuwe velden toegevoegd voor intern beheer, omdat kennis verworven tijdens het onderzoek nieuwe verbanden tussen modellen aan het licht heeft gebracht. Sommige modellen, die tot dan toe als aparte ontwerpen werden beschouwd, bleken eigenlijk deel uit te maken van groter gehelen. Dit geldt met name voor een schoorsteenornament voor het Hôtel Solvay, waarvan op die manier drie fragmenten konden worden samengebracht.

Het stramien van deze inventaris werd opnieuw gebruikt in 2022, namelijk voor de meubelstukken van Victor Horta.

In het kader van zijn inventarisatie stelde het Hortamuseum zelf een inventaris⁸ op van zijn collecties, zich basierend op de ervaring van zijn medewerkers en haar werkzaamheden. Hierdoor kan men verbanden leggen met andere toekomstige databases, met name van fotografische documentatie, plannen en archieven. Dit zal echter alleen voor intern gebruik zijn. De publieke inventaris, te raadplegen op de website van het museum, is dezelfde als die van het Brussels Gewest. Ze maakt een betere communicatie mogelijk over de collecties, heeft een groter publieksbereik en zorgt voor een betere contextualisering van de collectie tussen de vele andere werken van Horta in Brussel. Ook het Hôtel Solvay, het Huis Autrique en de collectie Gillion-Crowet zijn immers partners in deze gewestelijke inventaris.

5. Twee stagiairs voegden zich bij het team van het Hortamuseum voor dit project: Lucas Kessas, student kunstgeschiedenis aan de ULB, en Quentin Van Roelen, student restauratie aan La Cambre.

6. Een groep onder leiding van Marianne Decroly, atelier voor conservatie-restauratie van kunstwerken van La Cambre, en een groep onder leiding van Valentine Henderickx, ULB.

7. <https://collections.heritage.brussels/nl>.

8. Filemaker-bestand.

WERVEN EN INVENTARISSEN: KATALYSATOR VAN VERNIEUWING

Informatie verzamelen over de collecties en ze correct inventariseren is cruciaal voor elk culturele instelling. Collecties zijn immers de levensader van een museum. Ze zijn de bron van al het leven en alle activiteiten van het museum. Dit lijkt misschien vanzelfsprekend, maar toch... Om ideologische, programmatorische of interne politieke redenen worden de collecties van een museum soms verwaarloosd, onderbenut of verkeerd begrepen.

De uitdaging die het Hortamuseum sinds 2019 is aangegaan, heeft het hele team in staat gesteld om beter te begrijpen hoezeer diepgaande kennis van de collecties een opmerkelijke hefboom is voor al zijn activiteiten. In deze context spelen de gipsen modellen een centrale rol.

Het kinderatelier toont in haar vitrine een aantal modellen en vergelijkt deze met voorwerpen uit de planten en dierenwereld. Sommige van deze stukken zijn uitgeleend door het Museum voor Natuurwetenschappen, terwijl andere gemaakt zijn van gevouwen papier door de kunstenaar Côme Perché. Ze zijn het perfecte startpunt om het museum te ontdekken.

De restauratie van de gipsen modellen vormt de basis van activiteiten voor studenten conservatie-restauratie of kunstgeschiedenis. Maar ook het brede publiek kan hier zijn licht opsteken, onder meer door deel te nemen aan de zogenaamde micromusea. Dit zijn kleine tentoonstellingen die de activiteiten achter de schermen van een museum belichten. Uiteraard worden bezoekers uitgenodigd om hun ervaringen op sociale media te delen.

Het opnemen van collectiestukken uit de reserves van het museum in het bezoekersparcours heeft niet enkel te maken met een gebrek aan opslagcapaciteit. Het geeft ook een andere kijk op het museum en het huis van Horta en biedt bezoekers een blik achter de schermen, zoals de restauratiewerkzaamheden in uitvoering. Aan deze, relatief nieuwe en legitieme vraag van het publiek kan nu ten volle worden voldaan. In de vitrines worden sommige modellen deels in hun verpakking gepresenteerd, om te laten zien wat er allemaal komt kijken bij een goede conservering.

Tot slot moeten online inventarissen de collecties van het museum ook toegankelijker maken. Daarbij zorgen 3D-video's, geproduceerd met de financiële steun van de Fédération Wallonie-Bruxelles, voor een dynamische presentatie. De objecten kunnen vanuit verschillende hoeken bekeken worden en zijn voorzien van commentaar, een virtuele rondleiding...

Tentoonstellingen bieden natuurlijk een ideale gelegenheid om de collecties en de nieuw verworven kennis met het publiek te delen. In 2019 maakte Marie Ange Guilleminot een gefilmde *performance* rond een mysterieus gipsmodel. De tijdelijke tentoonstelling in 2023⁹ belichtte de collectie gipsmodellen aan de hand van vijftiental gipsmodellen, waarvan er veel tijdens de inventarisatie- en restauratiewerkzaamheden onder aandacht kwamen en nooit eerder aan het publiek waren getoond.

Het belang van deze dynamiek mag nooit onderschat worden. Begin 2022 schonken privé-verzamelaars, toen ze dit inventarisatiewerk ontdekten, bijna 200 kleine gipsen modellen aan het museum. Het museumteam wacht dus een nieuwe inventarisatiecampagne. Daarna kunnen de stukken met het publiek worden gedeeld via de online inventaris en kunnen nieuwe mogelijkheden tot onderzoek en publieksontsluiting verkend worden...

9. *Victor Horta versus art nouveau - Horta's vocabulary* (24 maart 2023 - 8 januari 2024).

AFB. 6

Enkele gipsmodellen van het Hortamuseum die zijn opgenomen in de inventaris van het roerend erfgoed (© urban.brussels).

6.1
Model voor een zuilvoet voor het Volkshuis, inv. M.219.

6.2
Model voor een kapiteel, inv. M.221.

6.3
Model voor een kapiteel voor de Waucquez warenhuizen, inv. M.222.

6.4
Model voor een zuilvoet voor het Huis Frison, inv. M.225.

6.5
Model, inv. M.228.

6.6
Model voor het kapiteel van een pilaster van Hôtel Max Hallet, inv. M.229.1.

6.7
Model voor dubbele zuilen, inv. M.230.

6.8
Model voor dubbele zuilen, inv. M.231.

6.9
Model, inv. M.233.

6.10
Model voor deur (miniatuur), inv. M.066.

6.11
Model voor kapiteel, inv. M.106.

6.12
Model, inv. M.235.

Redactiecomite

Jean-Marc Basyn, Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Valerie Orban et Cecilia Paredes.

Coördinatie dossier

Pascale Ingelaere en Murielle Leseqque
Paula Dumont en Cecilia Paredes

Coördinatie iconografie

Julie Coppens en Paula Dumont

Auteurs/ redactionele medewerking

Véronique Baccharini, Anne Carre, Elodie Cugnon, Thierry Claessens, Alice Graas, Ann Degraeve, Livia Depuydt, Sergio De Vincenzo, Eric Flamée, Yves Hannosset, Pascale Ingelaere, François-Xavier Lavenne, Murielle Leseqque, Pierre Loze, François Mairesse, Muriel Muret, Camille Paget, Géraldine Patigny, Constantin Pion, Sophie Rassat, Chiara Tomalino, Delphine Tonglet, Aline Wachtelaer, Marc Xenophontos, Benjamin Zurstrassen

Eindredactie nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie frans

Cecilia Paredes

Vertaling

Oneliner
Linguanet

Nalezing

Ann Degraeve, Valerie De Witte, Wim Kenis, Koenraad Raeymaekers, Coralie Smets, Tom Verhofstadt, Ilse Weemaels en de leden van het redactie-comité

Vormgeving en cartografie

Toast Confituur Studio

Lijst met afkortingen

AHM – Archieven Hortamuseum
AML – Archives et Musée de la littérature
DC.UB – Documentatiecentrum urban brussels
GAE – Gemeentelijke archieven Elsene
GAS – Gemeentelijke archieven Schaarbeek
GASG – Gemeentelijke archieven Sint-Gillis
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Museum Kunst & Geschiedenis
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
MSB – Museum Stad Brussel - Broodhuis
SAB – Stadsarchief Brussel
SABAM – Vereniging voor auteurs – fotografen

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2024/6860/007

Alle teksten zijn vertaald uit het Frans.
Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding

Cindy De Brandt, Ilse Weemaels.
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Jean Bériaux, Anne Carre, Philippe Charlier, Adrien Dominique, Alice Gérard, Abigaël Gillard, Sarah Herrensens, Isabelle Leroy, Marie-Pierre Mathy, Muriel Muret

Coördinatie publicaties

Cecilia Paredes

Verantwoordelijke uitgever

Sarah Lagrillière, adjunct directeur generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

Urban.brussels - Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
editions@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en textures

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamentenkoorts van de Belle Époque

036 - Herfst 2022
Stadsgezichten

037 - Herfst 2024
Objecten en collecties

Alle artikelen kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie.

Het nummer *Objecten en collecties*, geeft een inkijk in de buitengewone rijkdom en diversiteit van het roerend erfgoed, aanwezig in het Brusselse gewest. Tien jaar geleden verwierf het Gewest de bevoegdheid over deze nieuwe materie. Tijd om stil te staan bij de uitdagingen voor het beheer, de conservatie en de waardering van dit bijzonder erfgoed, alsook bij de ambities voor de toekomst.

Sarah Lagrillière,
Adjunct directeur generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-217-6